

Sabotaget mot Lunds ärkesätets laxfiske i Mörrum år 1529

av Mattias Karlsson

Inledning

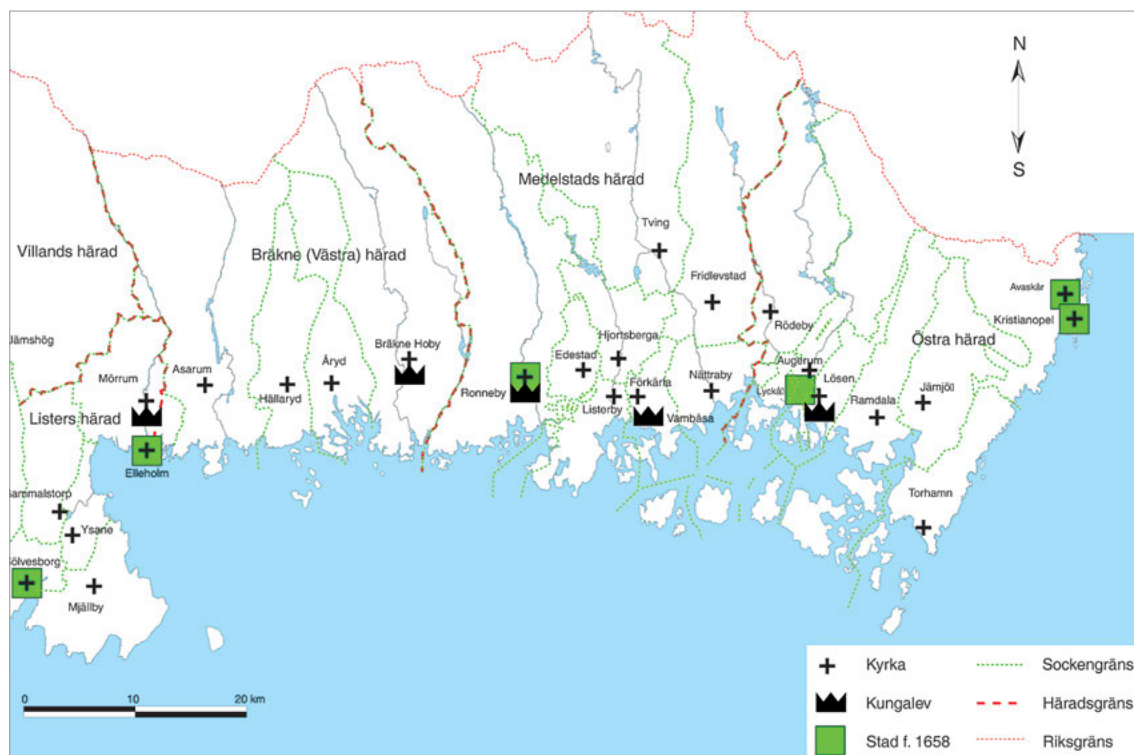
År 1529 anklagades tolv bönder från Asarums socken i Blekinge och från Jämshögs socken i Skåne för att ha förstört ärkesätets laxgård och ”grindar” i Mörrumsån.¹ Den 9 november 1529 hade ärkeelectus Aage Jepsen Sparres man Olof Jepsen, dekan i Åhus, ”førfølgt” bönderna från Jämshögs socken på fyra häradsting i Villands härad. Bönderna infann sig dock aldrig till tinget för att svara på anklagelserna. I ett brev utfärdat av Skånes landsting år 1530 förklarades de för fredlösa. Det är oklart om samma öde kom att drabba de bönder som tillhörde Blekinge landsting eller om de föll till föga och erlade den i tidigare domslut fastställda boten. Redan år 1515 hade rätten till laxfisket i ån lett till kontroverser,² men konflikten år 1529 är på ett helt annat sätt dokumentariskt belagd. Handlingarna i denna konflikt ger glimtar ur historien om specifika individer och händelser, men är inte minst en del av en större berättelse om konflikter om naturresurser mellan lokalsamhälle och centralmakt eller aristokrati.³ Det var dock inte alltid som lokalbefolkningen tillgrip så drastiska åtgärder för att hävda sina intressen som i Mörrum 1529.⁴

En kort bakgrund: de administrativa och ägorättsliga förhållandena

För att närmare förstå den följande diskussionen vill jag klargöra några av de administrativa och ägorättsliga förhållandena som var gällande under medeltid och 1500-talet i Blekinge och speciellt kring Mörrumsån. De bönder som 1529 saboterade ärkesätets laxfiskegård tillhörde olika socknar, häradar och landsting vilket kan ha haft betydelse för hur rättsprocessen mot dem har drivits.

Mörrumsån bildade gräns mellan flera socknar och häradar. I norr var ån gräns mellan Jämshögs socken och Villands härad i Skåne och Asarums socken i Bräkne härad och Blekinge. Gränsförhållandena längre söderut är mer oklara. Blekinge var, åtminstone från 1200- och 1300-talet, indelat i tre häradar: Västra (senare Bräkne), Mellersta (Medelstads) och Östra härad (figur 1). Lister betraktades som ett självständigt område, i skrivelser ofta nämnt mellan Skåne och Blekinge. I ett kungligt brev som rör den aktuella konflikten finner man således skrivningen ”bleginge oc lyster”.⁵ Carl Gustaf Styffe ansåg i sitt verk *Skandinavien under unionstiden*, som behandlar den historiska geografien, att Mörrums socken under medeltiden tillhörde Bräkne härad i Blekinge.⁶ Enligt de äldsta jordeböckerna från 1500- och 1600-talet var emellertid Mörrumsån i princip gräns mellan Listers härad och Bräkne härad.⁷ Det finns några undantag från detta mönster. Härvidlag bör man notera att Mörrums kyrka, alltså sockencentrum, ligger på den östra sidan av Mörrumsån, i en bebyggelse vid namn Hästaryd (figur 2). Bebyggelsenamnet Hästaryd är säkert belagt år 1551⁸, men det kan vara omnämnt i skrift redan i ett kungligt donationsbrev 1182.⁹

Ägorättsligt är det välbekant att danska kronan hade intressen i Mörrum och laxfisket. I den så kallade kungalevslistan i kung Valdemars jordebok redovisas Blekinges kungalev med sina ”tilliggande”, *cum attinenciis suis*, i nämnd ordning Lösen, Ronneby, Vambåsa och Hoby. Sist i stycket omnämns också Mörrum med sitt laxfiske *Mörum cum captura salmonum*.¹⁰ Kungalevslistan dateras vanligen till år 1231, men en äldre förlaga har troligen funnits.¹¹ I varje härad i Blekinge fanns alltså

FIGUR 1. Karta över Blekinge med kungalev samt städer före 1658. Socken- och häradsgårns efter den Häradsekonomska kartan 1915–19. Häradsgårns mellan Lister och Bräkne härad, vilken har ändrats i sen tid, har korrigerats efter uppgifter i Jordrevningsjordeboken 1673 (Landsarkivet i Lund) samt äldre danska jordböcker (Rigsarkivet, Köbenhavn).

minst ett kungalev. De danska kungaleven är att betrakta som ett kungligt ämbetsgods eller kronods (*Bona regalia*), en parallell är de i Sverige förekommande krongodset Uppsala öd. Kungalevens fördelning har på ett eller annat sätt ansetts hänga samman med indelningen av landskapet i härad (figur 1).¹² Den fortsatta betydelsen av fisket i Mörrum understryks av ett brev utfärdat den 12 november 1333 av kung Magnus av Sverige när denna befinner sig på Skällviks slott i Östergötland, alltså under den period 1332–60 som Skåne hörde till Sverige.¹³ I brevet erkänner kung Magnus fru Else Pedersdatters fordring på 8000 mark silver efter hennes avlidne man, marsken Ludvig Albertsen, och överlåter årligen till henne 2000 mark skånsk av myntningen i Lund och som "underpant" Blekinge och Lister med fiskerätt i Mörrum och alla "rättigheter".¹⁴

Det är först under 1500- och 1600-talen som

mera detaljerade uppgifter finns om bebyggelsen, ägandet och laxfisket. Skriftliga källor från 1520-talet och fram till mitten av 1600-talet visar att ärkesätet hade en betydande andel i laxfisket, där även kronan (Sölvesborgs slott) och Allhelgonaklostret i Lund beskärdes med särskilda "fisketerminer". Större delen av Mörrums by, 14 gårdar och en mölla, ägdes av ärkesätet vid reformationen. Det ärkesätliga godset administrerades vid samma tid från Elleholms slott medan ärkesätets laxfiske ombesörjdes från Åhus slott (för en mer utförlig presentation hänvisas till en kommande publikation i ämnet).¹⁵ Den tjänsteman, Oluf Jepsen, som drev rättssaken för ärkesätets räkning var dekan i Åhus.

Sabotaget mot ärkesätets laxfiske år 1529

Sabotaget

De äldsta bevarade handlingarna om sabotaget mot ärkesätets laxfiske år 1529 är ett par odaterade och osignerade anteckningar¹⁶ på två pappersark, vilka med några få ord meddelar konkreta upplysningar om vad som hänt.¹⁷ Här meddelas attentatsmännens namn, hemort och vem som ägde de

FIGUR 2. Utdrag av Geometrisk uppmätning år 1734 av Mörrums by och inägor (Lantmäteristyrelsens arkiv i Gävle). På kartan återfinns man "Grinnerne" strax öster om byn och "Laxeboden" söder om bron som går över ån. Lägga märke till Mörrums kyrkas placering öster om ån, egentligen på inägor tillhörande byn Hästaryd, vars gårdar tillstötter strax öster därom. Mörrums krog ligger intill landsvägen mittemot kyrkan.

hemman de brukade (visas i figur 3). Arken ger intryck av att vara minnesanteckningar eller underlag inför de rättsliga åtgärderna.

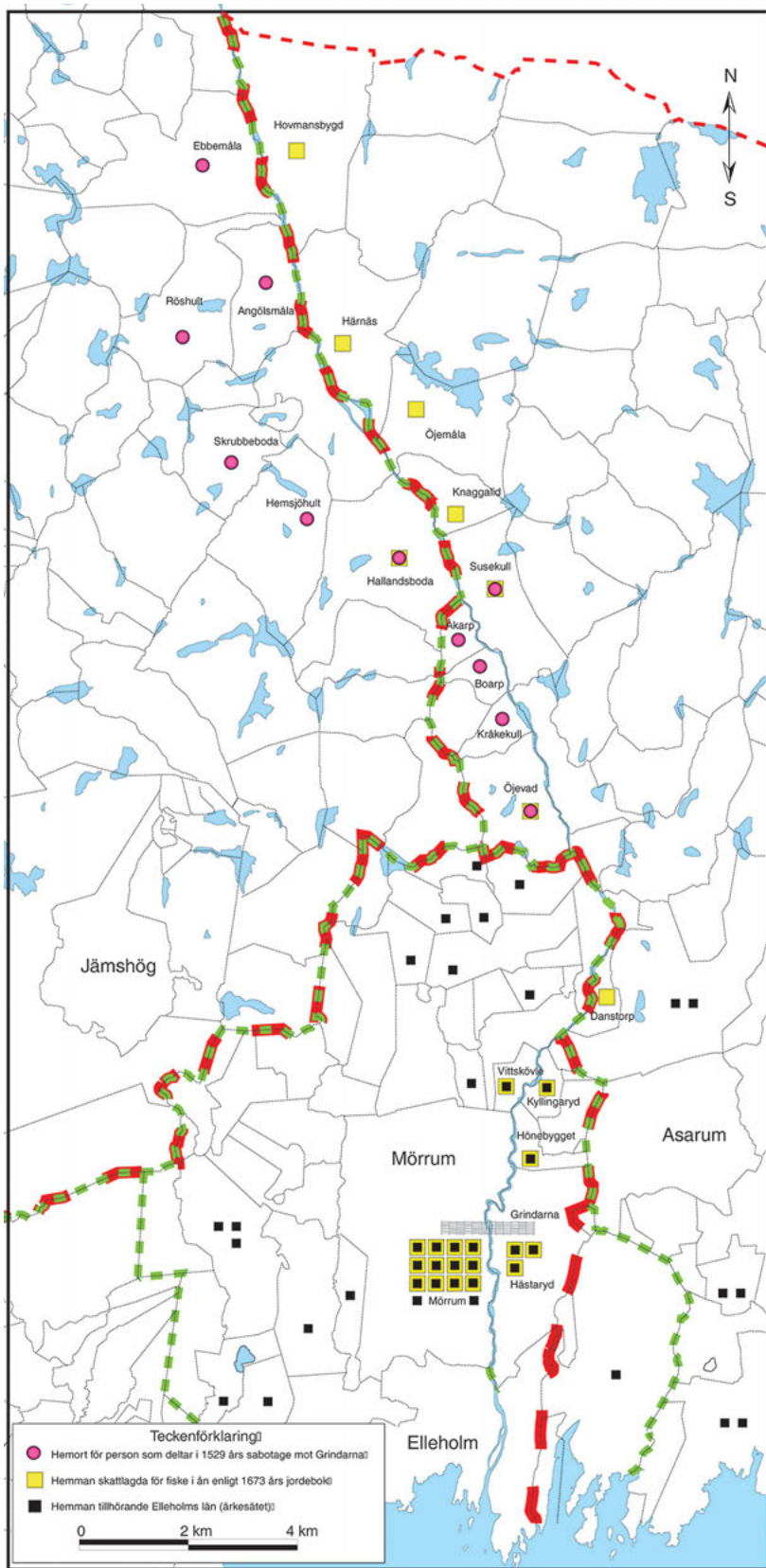
Följande tycks ha hänt. Tisdagen näst efter S:t Olofs dag år 1529, vilket enligt vår moderna kalender är den 2 augusti, utfördes ett sabotage mot ärkesätets "laxgård" i Mörrumsån. Sammanlagt hade 60 "grindar" i laxgården avlägsnats (figur 3). En grind kan beskrivas som ett slags kort "staket" bestående av ett ramverk med spjälor i. Varje grind uppges i anteckningarna ha ett värde av 2 skilling, vilket gör det sammanlagda värdet av det skadade godset till 7,5 mark (exklusive kostnaderna för utsättandet av grindarna). Avspärningen omfattade 30 famnar, dvs. ungefär 54 meter, alltså hela eller så gott som hela åbredden. Uppgifter om kostnaderna stämmer väl överens med uppgifter i Åhus slotts räkenskaper för åren 1532–33. Enligt dem kostade en ny grind 2 skilling. Räkenskaperna omtalar även utgifter för öl – grindöl – i samband med grindarnas utsättande.

Såsom skyldiga till dådet utpekades först sex bönder i Jämshögs socken: Bent i Hallandsboda, Lasse *puge* i Agngölsmåla, Jens i Ebbemåla, Jens i Skrubeboda, Age i Röshult och Nisse i Hemsjöhult (figur 3). Samtliga dessa bönder brukade hemman som tillhörde kronan. Kronans gårdar i Villands härad var vid denna tid förlånade till Arvid Jenssen Ulfstand.¹⁸

Därefter uppräknas ytterligare sex bönder hemmahörande i Asarums socken (figur 3) i Blekinge: Peder Larsen i Öjevad, Eskil i Krågekull, Peder Nielsen i Åkarp och hans son, Niels Bondesen i Susekull och Svend i Boarp. Samtliga gårdar tillhörde frälset: fem av dem tillhörde Jacob Arvidsen Trolle¹⁹, medan ett sjätte, hemmanet Susekull, tillhörde Axel Ugerup.²⁰

Rättsprocess och dom

Sabotaget kom snabbt till stiftsledningens kännedom. Ärkesätet styrdes vid denna tid av Aage Jepsen Sparre. Efter att kung Kristian II gått i lands-

flykt och Fredrik I blivit kung år 1523 blev Aage Jepsen Sparre samma år vald till ärkeelectus. Han fick dock aldrig konfirmation av påven och kunde därmed inte kalla sig ärkebiskop. Han avgick från sin post år 1532 och dog 1540. Aage Jepsen Sparre tillhörde högfrälset och var därmed släkt eller stod i vänskapligt förhållande till flera av rikets mäktigaste personer. Politiskt stod han nära den opposition i högfrälset som menade att Kristian II givit alltför stora rättigheter till allmogen och borgerskapet. Religiöst befann sig Aage Jepsen på de andligt konservativas sida.²¹

De anklagade bönderna sorterade under två olika häradsting, Villands härad och Listers härad, och två landsting, Skåne landsting och Blekinge landsting, vilket medförde att processen drevs i flera instanser. Det som komplicerar bilden ytterligare är att det vid denna tid, trots vissa tidigare ansatser i den riktningen, inte fanns någon tydlig appellationsordning mellan häradsting och landsting, utan tingen konkurrerade med varandra. Enligt Skånelagen skulle dock dråpsaker drivas vid landstinget och man kan även tänka sig andra allvarigare brott. Det var endast landstinget som kunde döma den tilltalande till full fredlöshet över landet. Häradsrättens dom gällde bara inom häradet. Först efter reformationen i Fredrik I:s handfästning 1536 kom det till en klarare uppdelning mellan de två olika instanserna.²²

I Villands härad agerade Oluf Jepsen, dekan i Åhus, på ärkeelectus vägnar.²³ Han stämde de sex bönderna i Jämshög inför häradstinget. I ett öppet brev daterat tisdagen den 9 november 1529 meddelade Mats Hjort, tinghöraren i Villands härad, att de män boende i Jämshögs socken som instämts av herr Oluf Jepsen inte mött upp på fyra "samfeldhe" ting.²⁴ Enligt Skånelagen skulle häradsting hållas var fjortonde dag²⁵, vilket inne-

FIGUR 3. Karta över Mörrumsån med närmaste omgivning från gränsen mot Småland till mynningen i Östersjön. Röda punkter visar hemorten för de bönder som deltog i sabotage mot ärkesätets laxgård (grindarna) norr om Mörrum år 1529. Gula kvadrater visar antalet och utbredningen av de hemman som enligt Jordrevningsjordeboken 1673 var skattlagda för fiske i Mörrumsån. Svarta kvadrater markerar hemman tillhörande ärkesätet och Elleholms län. By- och sockengränserna efter den Häradsekonomiska kartan 1915-19. Häradsgrensarna är markerade med tjock röd streckad linje. Sockengränserna är markerade med grön streckad linje.

bär att bönderna första gången blivit stämde till Villands häradsting den 28 september 1529.

Troligen instämde även bönderna i Asarum socken för att de ej infunnit sig vid häradstinget. Men om detta finns inga bevarade brev eller uppgifter. Det kan också tänkas att ärkeelectus funnit det lämpligt att statuera ett exempel genom att driva saken mot kronobönderna i Jämshög och lämnat frälsebönder i Asarums socken ifred.²⁶

Kort tid efter att tinghöraren i Villands härad stämt jämshögsbönderna drevs saken vidare vid Skånes landsting, som vid denna tid var förlagt till Landskrona. Landstinget träffades, precis som häradstingen, i princip var 14:e dag.²⁷ I Blekinge verkar landstingsmötena ha skett mer sällan och ha följt ett mera oregelbundet schema (se nedan). Det första skånska landstingsmötet då saken kan ha dryftats hölls troligen den 5 december 1529. Inte heller denna gång kom några bönder från Jämshög. Efter att ha stämt bönderna till ett fjärde landstingsmöte skrev landsdomaren i Skåne, Lage Urne till Bosarp, den 16 januari 1530 ett öppet brev där han förklarar nämnda bönder i Jämshögs socken som fredlösa.²⁸

Bönderna i Jämshögs socken blev alltså fredlösa efter att inte ha mött upp vid Skånes landsting. Beträffande bönderna i Asarums socken, som tillhörde Blekinge, vände sig ärkesätet till kungen för att få rätt.²⁹ Den 3 maj 1530 samlades en stor del av de mest framträdande kungliga länsmännen och tillika riksråd på Malmö rådhus för att enligt kunglig befallning i en rättegång låta döma i saken. Den kungliga befallningen till "nogenn gode mend" (alltså adelsmän) har gått förlorad och är endast känd genom en regest (kort sammanfattning i arkivförteckning).³⁰ I den åtta man starka rätten ingick främst Tyge Krabbe, länsman på Helsingborgs slott och riksmarsk, därefter Albert Jepsen Ravensberg hövitsman på Malmöhus slott, Henrik Aagesen Sparre till Klågerup, Axel Brahe till Krageholm, Mourids Jepsen Sparre hövitsman på Lindholmens slott, Holger Gregersen Ulfstand hövitsman på Laholms slott, Truid Gregersen Ulfstand hövitsman på Varbergs slott och Knud Bille på Gladsax. Det var alltså noblessen av det skånska frälset som representerade kungen. Ingen av dem kan ha varit främmande för kändanden ärkeelectus Aage Jepsen Sparre. Tvärtom har han stått i endera släkt- eller vänskapsförbindelse

till dem.³¹ Ingen av de instämde bönderna mötte upp i Malmö och inte heller någon representant för dem.³² I domslutet i Malmö den 3 maj 1530 fastslås: "... att the bønder szom affbrøde oc wor mz y flock oc følge att affbryde forskreffne laxegaarde oc grind er pligtige oc bøer effther laagen for the woldswerck att bøde emodtt forskreffne her Electus huer there iij marcer for huer gang oc bødhe och betale forskreffne her Electus all then skade hans naade ther aff fowgett haffuer bode paa grynder oc fiiskerij ..." Det framgår att det rör sig om "tvenne woldswerck" och domen talar också om en bot av 3 mark för "huer gang" och per person ("huer there"). Det rör sig alltså om två sabotage mot ärkesätets fiske. Förutom böter skulle de enligt domen ersätta ärkesätet för den uppkomna skadan på grindarna och fisket.³³

Böterna för de två "våldsverken" uppgick till sammanlagt 6 mark per person. Bötesbeloppet bör ha bestämts med stöd av Skånelagen eller möjligen någon annan lagsamling.³⁴ Summan kan knappast betraktas som orimligt hög. Sex mark motsvarade vid denna tid värdet av tre kor eller 3/4 tunna smör.³⁵ Ersättningen för den förlorade inkomsten av fisket är mer svårvärderad, i synnerhet då vi inte vet hur lång tid som har gått innan nya grindar kom på plats. Domen kan i detta perspektiv knappast betraktas falla utanför den straffrättsliga praxis. Varför bönderna inte infann sig vid rättegången kan ha berott på det politiska läget och den sammansättning domstolen hade. Vi vet inte om bönderna har på annat sätt försökt att driva sin synpunkt innan de har gått till mer handgriplig aktion. De skulle i en rättsförhandling ha kunnat åberopa 1519 års domslut i fallet med en laxgård vid Åhus (se nedan).

Ärendet var inte över med den kungliga domen, utan fortsatte under hela 1530 att drivas av ärkesätets utsända vid upprepade härads- och landsting i Blekinge.³⁶ Om bönderna från Asarums socken inte mötte upp och gjorde rätt för sig enligt kungens domslut, måste de liksom bönderna från Jämshögs socken, ha dömts fredlösa. Här om får vi nog aldrig full visshet. Men eftersom det inte finns någon notis om att brevet lästs en fjärde gång på Blekinge landsting kan man se det som ett *indicium e silentio* för att bönderna till sist fallit till föga. Det står hur som helst klart att några av bönderna har börjat svikta. När brevet från

rättartinget och kungens stadfästelsebrevläses för första gången på Blekinge landsting, framträder två av de anklagade och ville nu svara inför härads- och landstinget. På detta svarade landsdomaren Claus Clausen med de tolv stockemännen (tingsmännen) att de inte kunde riva upp rättartingets och kungens dom.³⁷

Böndernas samlade uppträdande vid själva våldsverket och deras ovilja att försvara sig vid tingen, kan ha varit eller utifrån ha uppfattats som en medveten strategi – att så att säga driva ”saken” till sin spets. Troligen var denna strategi – åtminstone i detta enskilda fall – helt misslyckad. Bönderna stod inte fram på tinget och lade fram sina skäl till att sabotera ärkesätets laxfiske. Vi kan idag endast diskutera de eventuella bakomliggande orsakerna till böndernas aktion. Det faktum att det var en planerad kollektiv aktion från böndernas sida tyder på att det funnits väl motiverade skäl.

Fisket i Mörrumsån – Grindarna och kungsådran

För att förstå de ekonomiska orsaker som möjligen kan ha legat bakom sabotaget är det nödvändigt att försöka ta reda på något om hur fisket har gått till och särskilt det kring platsen Grindarna. Det mest betydande och centrala verket om 1600- och 1700-talets laxfiske i Mörrumsån är lantmätaren Gabriel Wickenbergs karta och beskrivning över Mörrumsån upprättad 1773–75. Wickenbergs ar-

FIGUR 4. Mörrumsån mot söder i slutet av februari 2008. Grindarna utplacerades på andra sidan av de två små holmar som syns i bild. En något större holme ”Grinnaholmen”, där laxkaret *Capadosia* en gång fanns, ligger utanför bild till vänster. Foto av författaren.

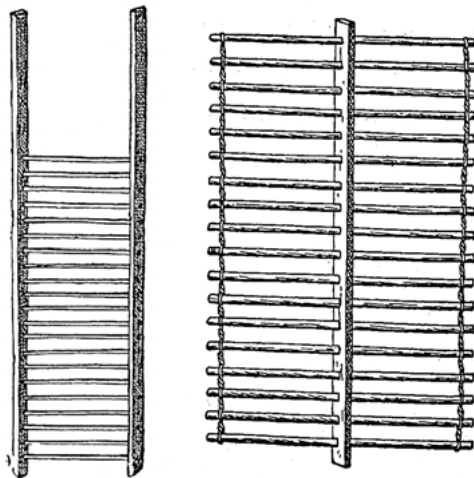
bete innehåller inte bara en beskrivning av den tidens laxfiske men också en diger samling med avskrifter av äldre handlingar som belyser laxfisket, fiskemetoder, tider och rättigheter.³⁸ Några av Wickenbergs källor kan hjälpa oss att bättre förstå bakgrunden till striden år 1529 är de som berör laxfisket vid det längst i norr belägna laxfisket Grindarna, som fortfarande ägdes av kronan. Vid tiden för Wickenbergs arbete fanns det flera olika fisker vid Mörrum. De flesta av dem var relativt små och hade i långa tider fiskats av olika gårdar i Mörrum.

Den äldsta beskrivningen av kronans fisken i Mörrumsån är en förteckning gjord av arrendatorn Mads Andersen Kock år 1647. Här framgår att fisket vid Grindarna tog sin början Vårfrudagen före påsk då grindarna och karen sattes ut. På grund av det varierande vattenståndet skedde det ibland senare, vilket enligt Kock medförde att många laxar då redan har vandrat längre uppströms vilket försämrade fisket vid Grindarna och nedströms.³⁹

Hur fungerade då fisket vid Grindarna? Enligt beskrivningen från 1647 användes ”kar” för att fånga fisken. Peter Mützells gradualavhandling

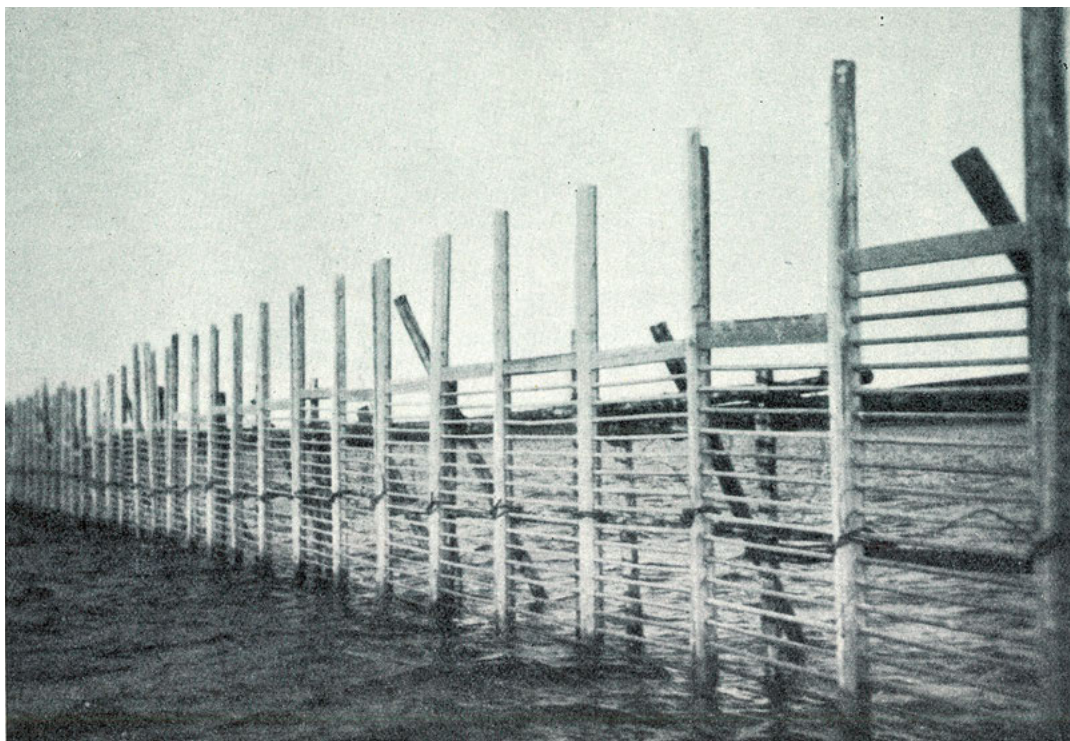
om Listers härad från år 1748 beskriver laxfisket i Mörrumsån noggrant. Grindarna hör till ett par kronohemman i Hästaryd (nr 14) och Mörrum (nr 42). Enligt Mützell är ”Grinda-byggnaden” kostsam och består av ”... allehanda slags virke, såsom 80 à 90 stycken grindar, af hvilka ärligen en del måste göras nya ...” Grinderna ”utpålas” strax efter den 25 mars så snart vattnet i strömmen något minskas. Vid Grindarna fanns tre laxkar och i en ådra öster om Grinnaholmen fanns ett laxkar som kallas *Capadosia*.⁴⁰ Enligt Wickenbergs beskrivning 1773 fanns sammanlagt fyra kar vid Grindarna och ett öster om Grinnaholmen (figur 4).⁴¹

Den nordligast belägna fångstplatsen Grinderna bestod, enligt Wickenberg av ”... häckar eller så kallade flakar med käppar eller sprötar instuckna uti trädlistor, igenom borade hohl uti desse listor eller slår hvilka häckar eller flakar kallas Grindar (figur 5 och 6), och sätts i botn af Strömmen emotstödde med pålar och stakar tvärt öfver ån ifrån västra landet vid Mörrums By till Grinneholmen, tilhörig Nummer 14 i Hästaryd. Vid vissa öppningar, som Chartan utvisar, sätts Laxe-kar och imellan desse karen, ofvannämde Grindar ...”⁴² Grindarna har alltså effektivt hindrat en betydande del av laxen för vidare vandring uppströms Mörrumsån.

FIGUR 5. Lantmätare Gabriel Wickenberg beskriver år 1773–75 grindarna i Mörrumsån som ”... häckar eller så kallade flakar med käppar eller sprötar instuckna uti trädlistor, igenom borade hohl ...” Beskrivningarna motsvarar fynd av träkonstruktioner som gjorts i Skjern å i Jylland, möjligen daterade till medeltiden. Liknande träkonstruktioner som grindarna i Mörrumsån finns dokumenterade (se bilder ovan) från älvar i norra Sverige och Finland (Strelius 1906 s. 200).

FIGUR 6. (Nedan) Foto av stängverk, så kallad (karsin)pata, i Kalix älv (Andersson 1942, bd 2, s. 540). Grindarna i Mörrumsån kan ha påmint om denna konstruktion. Enligt 1529 års källa fanns 60 grindar placerade i Mörrumsån längs en sträcka av 30 famnar (omkring 54 meter).

Kungsådran

Av svenska medeltida lagtexter och domar framgår att en del av ett strömmande vattendrag måste ha en fri ådra, en så kallad "kungsådra", som möjliggör fiskens vandrande och ger fri väg för båttransporter. I de svealändska lagtexterna är denna princip tydlig. I Danmark är reglerna otydligare. Landskapslagarna talar om att ett vattendrag kan spärras helt av (oftast i fallet med dammar för vattenverk) om man äger marken på båda sidor av vattendraget.⁴³

En tvist 1519 om en laxgård i Helgeå vid Åhus är intressant med tanke på den nära geografiska och tidsmässiga kopplingen till händelserna i Mörrum år 1529. Den enda källan till rättstvisten är ett dombrev utfärdat i Åhus den 1 juli 1519 av de fyra kungliga kommissarierna, alla skånska högadelsmän, som hade till uppgift att döma i saken. Av brevet framgår att en "laxgaard" byggts utanför Åhus av en viss Peder Knudtzenn "paa verdige faders vegenne erckebischof Byrge". Det rörde sig om en nybyggnad, för den "aldrig var bygt før effter vor nadigste herris breff och bafalling". Enligt kommissarierna var laxgården "byggt emellom begge lannde, att jnngenn stor fiske kanndt opkomme att samme aae vdenn smaa fisk ... och bør alle kongens aae adt verre fry ock icke thepis lennger enndt thill mitstrømps". Laxgården var alltså inte förenlig med lagen.⁴⁴ Ett annat brev som tyder på att rättspraktiken föreskrev att kungsådran skulle hållas öppen är en försäkran av kung Erik Menved år 1303 till frälsemannen John Litle om att laxgården vid Luntertun inte skulle vara ett hinder för laxarna att gå uppför Rönneå.⁴⁵

Vid tiden för Wickenbergs beskrivning 1775 fanns en kungsådra eller öppning i Grindarna: "Kongs-ådran eller så kallade farbäcken uti Grindarne emellan Laxekaren Nr 2 och 4; af 3. alnars bredd grafven nogodt diupare än åbotten på sidorne".⁴⁶ Kungsådran har alltså bestått av en ca 1,8 meter bred öppning. Huruvida det funnits en öppen "kungsådra" i Mörrumsån längre tillbaka i tiden är inte helt klarlagt, men mycket tyder på att den införts eller återinförts under 1700-talet. Redan år 1730 hade allmogen uppströms Mörrumsån i Kinnevalds härad i Småland inlett en process om att kungsådran skulle hållas öppen. Vissa bönder i Asarums socken hade också framfört denna begäran.⁴⁷ I en kunglig resolution av den 29 juni

1752 fastslogs att kungsådran i Mörrumsån skulle hållas öppen på allmogens begäran.⁴⁸

Att beslutet om en fri kungsådra måste ha ändrat förutsättningarna för laxfisket framgår av flera handlingar från landskansliet i Karlskrona. I ett domslut den 6 december 1764 heter det att "... Grind-öppningen mycket skadat de nedanføre Grinderne belägne Fisken, emedan all Laxen måste stanna nedanføre dem, så länge de stängde voro, och ther under hela Leke-tiden vandra af och an samt fram och tillbaka ..."⁴⁹ I en skrivelse daterad den 1 december 1766 talas om att fisket Gisspan i Mörrum, som strykes med håv, "sedan Grinderna öppnades, legat dem öde och ofruckt-bare".⁵⁰ Och i en resolution från landskansliet daterad 4 maj 1773 beviljas en ansökan från fiskerättsinnehavarna i Mörrum om att de "tillåtes at nyttia och bruka Lax-fiske när och hvarändt det utan andras förfång skje kan". Enligt "applicanterna" i Mörrum stryker laxen förbi grindarna och upp mot Småland, så att "de få lax ofvanför oss, och vi få ingen".⁵¹

Av Wickenbergs beskrivning framgår att krono-arendatorn inspektör Wickman och samtliga deltagare i laxfisket i Mörrum år 1773 velat få kungsådran stängd. De hävdade att hela strömmen "med Grinderne" varit igensatt under den "Danska Regeringstiden", så att ingen "Kongs-Ådra" varit öppen och hänvisar till fredsfördragen mellan Sverige och Danmark 1658, 1660 och 1662 och till ett kungligt brev 1684 där svenska kronan försäkrar att de gamla "privilegierna" ska bli vid sin makt. De framhäver dessutom att fisket uppströms gör skada på yngel och "laxungar" genom sina fiskemetoder.⁵²

Tolkningar av bakgrunden till 1529 års sabotage mot ärkesätets laxgård

Grindarnas betydelse för fisket i Mörrumsån kan knappast överskattas. Vid öppnandet av kungsådran år 1752 förändrades laxfiskets villkor i Mörrum drastiskt. Men det är svårt att uttala sig om hur gammal denna metod för att spärra laxarnas vandring var och vad en avspärrning av ån under ca. sex månader av året innebar för laxens reproduktion. Försöket att spärra av Helgeå år 1519 hade slutat med att laxgården förklarades som olaglig.

Det är möjligt att böndernas sabotage 1529 utlöstes av en förändring i fiskepraxis. Här kan man

tänka sig flera scenarier. För det första kan man tänka sig att avspärning av ån med grindar var en ny metod 1529, vilket blev eller upplevdes som ett förfång för fisket längre uppströms. En omständighet som talar emot tanken att grindarna skulle ha varit en nyhet är de två osignerade handlingarna från 1529.⁵³ Här talas om att bönderna fick fem tunnor öl ”efter sedwane” den dag de satte ut grindarna. Att man kallar det för sedvana tyder på att det inte var första gången man satte ut grindarna. Ett andra alternativ är att avspärning med grindar fanns även före 1529, men att själva kungsådran vid denna tid täpptes till eller att tiden för avspärningen förlängts. Problemet med det senare alternativet är svårigheterna att finna konkreta belägg. Ett tredje alternativ är en kombination av orsaker. Jag tänker mig här att en längre period av överfiske och en sämre reproduktion för laxen genom att den hindrats i sin vandring, drivit på en process mot allt effektivare fiskemetoder. Slutpunkten blev kanske ett fullständigt spärrande av ån. Nackdelen med detta fiske är givetvis att fångsterna på lång sikt blir magrare. Det allt mer intensifierade fisket kan i sin tur ha en bakgrund i att kronan lagt ökande avgiftsbördor på bönderna. Jag tänker mig då följande historiska sammanhang.

Det politiska klimatet i Danmark och Sverige strax före och under år 1529 påverkade förhållandena kring Mörrumsån. Årtiondena före den danska reformationen 1536 var en period av social, religiös och politisk ”oro” och meningsskiljaktigheter tog sig flera gånger uttryck i våldsamma uppror och konflikter, både mellan olika sociala klasser eller intressen och inom grupper som adeln och kyrkan. Mest betydande, och nära i tid och geografi till händelserna i Mörrum år 1529, var oroligheterna i samband med ”Sören Norbys uppror”.

Under 1520-talets första år var stämningen bland allmogen i Skåneland ”irriterad”. Under hösten 1523 hade en extra pålaga, ”silverskatten”, lagts på allmogen och 1524 skrevs det ut en ny extraskatt, ”kongeskatten”. Redan i mars 1523 hade allmogen i Blekinge samlats på landstinget i Hjortsberga, där de beslutade att tåga mot Villands härad i Skåne. Länsmannen i Sölvesborg Aage Brahe ansåg att det bakom detta ”vapenskrammel” fanns ett missnöje med Kristian II:s lag, som bland annat inskränkte de självägande böndernas rätt att bruka sin skog. Hösten 1523 utbröt oroligheter i

Helsingborgs län, när bönderna vägrade betala ”silverskatten”. Under sensommaren 1524 blev det oroligt igen. Några kyrksocknar vid svenska gränsen hade gaddat sig samman, men efter tio dagar hade ledarna fångslats och förts till tornet i Köpenhamn. Tyge Krabbe, hövitsman på Helsingborgs slott, for runt med en fänika knektar och straffade bönderna, vilket dämpade oron. Men det jäste under ytan.

I februari 1525 landsteg Sören Norby på Listerlandet och intog Sölvesborg och Åhus. Allmogen anslöt sig och på Lunds landsting lät sig Norby hyllas som företrädare för den landsflyktige kung Kristian II. Upproret slutade inte väl för bönderna som besegrades militärt. För Norby gick det bättre. Han beviljades amnesti och fick slotten Sölvesborg och Lyckå i förläning. På så vis kom den upproriska allmogen i Blekinge att för en kort tid styras av Sören Norby, innan han i augusti 1526 flydde till Ryssland.⁵⁴

Vid tiden för sabotaget mot ärkebiskopens laxgård år 1529 var troligen de föregående årens uppror och blodiga uppgörelser i färskt minne hos allmogen. De var inte heller glömda av centralmakten. Niels Brahe på Vanås, som vid upproret ställt sig på böndernas sida och sedan flytt landet, greps vid ett besök i Skåne 1529. Han blev torterad och sedan halshuggen i Köpenhamn.⁵⁵ Uppgifter talar om att det vid denna tid jäste i Danmark och man följde noga utvecklingen även i Sverige,⁵⁶ där det så kallade Västgötaherrarnas uppror mot Gustav Vasa utbrutit samma år; ett uppror där småländska bönder ställde sig på aristokraternas sida.⁵⁷

Det är givetvis svårt att sätta dessa oroligheter i direkt förbindelse med sabotaget mot ärkesätets laxgård. Det står dock klart att under Sören Norbys uppror ställde sig ärkeelectus Aage Jepsen Sparre på adelns och kung Fredrik I:s sida.⁵⁸ Ett problem för de saboterande bönderna var att de inte kunde räkna med stöd från alla bönder. Konflikten stod mellan bönderna norr om Mörrum och ärkesätet, men också mellan dessa bönder och bönderna i byn Mörrum, vilka delade sitt fiske med ärkesätet och därmed hade ett intresse i att maximera fångsten.

Något som är svårtolkat är de olika strategierna i rättsaken som ärkesätet förde mot bönderna i Jämshög respektive Blekinge och Lister. Möjligen kan ärkesätet ha tagit hänsyn till och lämpat sig ef-

ter det rådande lokala politiska klimatet i de olika landsdelarna.

Epilog

Av en slump har flera brev från år 1529–30 bevarats och kan kasta ljus över en tvist mellan ärkesätet och bönder boende kring Mörrumsån. Tolv bönder bosatta på hemman uppströms Mörrums by rev år 1529 ner ärkesätets fångstanläggning för lax. Orsakerna till böndernas sabotage år 1529 kan det väl aldrig ges något helt tillfredställande svar på. Till det räcker inte de skriftliga källorna. Det är inte uteslutet att arkeologiska metoder i framtiden kan svara på en del frågor om medeltidens fiske och fiskeanläggningar i Mörrumsån.⁵⁹

Mot den historiska bakgrund som skisserats har jag diskuterat de bakomliggande orsakerna till böndernas aktion. Det kan vara så enkelt att fångstanläggningen ”Grindarna” eller ett fullständigt spärrande av kungsådran varit en nyhet som införts en kort tid före 1529 och fått bönderna att agera. En liknande laxfångsanläggning hade några år tidigare uppförts av ärkesätet i Helgeå vid Åhus, men den blev man tvungen att riva enligt ett domsutslag år 1519.

En annan förklaring till böndernas agerande kan ligga i det politiska klimatet vid denna tid. Det är emellertid svårt att dra en klar och tydlig linje från tidens större politiska, religiösa och sociala motsättningar till denna lilla konflikten om laxfisket. Orsakerna kan ha legat i en kombination av, ur böndernas synfält, negativa faktorer som till sist fått bågaren att rinna över. Bönderna agerade i en politisk kultur där våld eller hot om våld var vanligt, något som nyttjades av båda parter i konflikter. De bönder som gick till aktion mot ärkebiskopens laxgård i Mörrum 1529 kan ha bedömt tidpunkten som lämplig för ett ”aktivt motstånd” mot en laxgård och ett fiske som upplevts som orättvist under lång tid.⁶⁰

I avhandlingen *Tingen och tankarnas landskap* (2003) frågar sig Björn Nilsson om det inte funnits en ”laxisk mentalitet” som präglade landskapet kring Mörrumsån och framför allt byarna Mörrum och Håstaryd. Fångstperioderna för laxen har delat upp tiden i ett arbetsår. Rättighe-

ter och villkor kring fisket har berikat landskapet kring ån med en flora av namn som är kopplade till fisket. Fisket har kunnat ge ett potentiellt överskott i ekonomin eller förhoppningar om det, när det sedvanliga jordbruket inte varit lönande. Sammantaget har allt detta påverkat kultur och levnadssätt. Tjuvfisket, som enligt räkenskaperna för böter under första hälften av 1600-talet vissa år varit i närmast epidemiskt,⁶¹ har säkert också varit en del av den speciella ”laxiska mentaliteten”. Sedvanerätten kring fisket har tidvis utmanats och förändrats, men den har också försvarats med rätt och med kronans myndighet. Det ”laxiska landskapet” kom med tiden att förändras. Sveriges erövring av Skånelandskapen medförde att frågan om kungsådran väcktes under första hälften av 1700-talet, framförallt av smålandsbönderna. Öppningen av kungsådran ledde till förändringar av fiskemetoderna. Flera nya fisker (kar) tillkom. Och inte minst fanns vid denna tid ett behov av att dokumentera både gamla och nya regler och villkor förenade med fisket.

Det låter sig svårligen avgöras, om det radikala ingrepp mot ärkesätets laxfiske som bönderna uppströms Mörrum gjorde sig skyldiga till 1529 var en ”reaktion”, dvs. en utmaning av sedvanerätten förbunden med fisket i ån, eller en ”motreaktion”, dvs. en följd av att deras sedvanerätt blivit kränkt av bönderna i Mörrum eller ytterst av ärkesätet. Det enda som är säkert är att också bönderna uppströms Mörrum var en del av det ”laxiska landskapet” åren omkring 1529.

Mattias Karlsson är fil. mag. i Medeltidsarkeologi och är verksam vid Kulturen i Lund.

Kulturen
Box 1095
221 04 Lund
Tel: 046-350436
mattias.karlsson@kulturen.com

Noter

- I denna text kommer att refereras till, såvida inget annat anges, den för 1500-talet rådande socken- och häradsindelningen. Jämshögs socken överfördes från Villands härad och Skåne landsting till Listers härad och Blekinge landsting år 1639 (Styffe 1880 s. 72). Under 1800-talet tillkom ett par nya socknar i det område som framställningen kommer att beröra. Kyrkhults socken bildades genom en utbrytning från Jämshögs socken år 1865 (Styffe 1880 s. 72) och Ringamåla socken genom en utbrytning från Asarums socken år 1872.
- De ældste danske Archivregistraturer, bd 4, s. 348f. Jfr DDL, bd 6, nr CCCVIII.
- Se exempelvis Cederholm 2007 s. 270ff.
- En omarbetad och utökad utgåva av föreliggande artikel kommer att publiceras, bl. a. med fullständigt återgivande av de brev som berör konflikten.
- Andersson 1968 s. 73f. Det kan noteras att namnet Lister uppträder utan appellativet "härad" så sent som omkring 1530 (DRA, Lunde ærkebisp og kapitel, nr 92: tisdag 3 maj 1530 och fredag 3 juni 1530) och 1551 (Vogt 2005 s. 51). I samtida handlingar används också begreppet Listers härad (DRA, Lunde ærkebisp og kapitel, nr 92: lördag 9 juli 1530). Variationen i begreppet Lister, med och utan appellativet härad, gör att jag misstänker att vid denna tidpunkt har begreppet Lister, som beteckning för en specifik bygd (Listerlandet), för länge sedan gått ur bruk. Häradet Lister i dess kända geografiska utbredning måste vara äldre än 1500-talet.
- Styffe 1880 s. 77f. Beträffande den administrativa indelningen lutar sig Styffe troligen tungt mot kungalevlistan omkring 1230 där Mörrum omnämns såsom kungalev i Blekinge. Det kan noteras att i Lunds stifts landebok ca 1570 (del II, s. 479) redovisas Mörrums socken under rubriken Liister Herridt.
- Denna geografiska indelning av häraderna finner man i de äldsta bevarade jordeböckerna från 1600-talets första hälft över godset tillhörande Sølvesborgs slott och Elleholms slott (DRA). Dessa jordeböcker och län presenteras mera utförligt längre fram i artikeln. I den nyligen publicerade jordeboken över Gert Ulfstands gods år 1551 finner man flera hemman belägna i Mörrum och Mörrums socken. Jordeboken är upplagd efter ordning som utgår från häradsindelningen. Efter hemman i Gammalstorps socken, som anges ligga i Lister, redovisas Mörrums socken (Vogt 2005 s. 46ff).
- Vogt 2005 s. 47.
- År 1952 presenterade Niels Skyum-Nielsen i en artikel Scandia några nyfunna avskrifter av brev rörande premonstratenserklostret i Vä, som han påträffat i en samling i Kungl. Biblioteket i Köpenhamn. Han redovisar bland annat innehållet i ett av kung Valdemar utfärdat donationsbrev till Vä kloster år 1182 (avskrift omkring 1700). I brevet donerar Valdemar en stor godsmassa till klostret och S:ta Maria kyrka, bl. a. 11 bol i Vä och lika många i Kiaby, samt gårdar på en rad andra platser. Härvid kan noteras flera gårdar i Blekinge som överförs till kyrkan "... 1 mansum in Waldby in Blekungh et dimidiām uillam. Quæ uocatur Dusum, et tre partes Hesleteruth ..." (Skyum-Nielsen 1952 s. 24). Med all sannolikhet skall brevets Hesleteruth identifieras med Håstaryd vid Mörrum (jfr Ejder 1979 s. 233).
- KVJ, del I, fol. 31v och s. 118. I kung Valdemars jordebok i "Huvudstycket" som redovisar inkomsterna till kronan omnämns lax och laxfiske vid ett antal tillfällen: I Jylland i Horns härad, Lønborg kungsgård omnämns 10 laxar som går till kungen (KVJ, bd I, s. 6); i Halland i Höks härad, redovisas 1000 laxar till kungen och därtill ytterligare 65 laxar som kommer från enskilda personer/fisken (KVJ, bd I, s. 25). I "Hallandslistan" i samma jordebok omnämns återigen inkomsterna av lax från Höks härad i Halland, närmare bestämt 1200 (800?) laxar av kungens fiskeri "Piscatura domini regis" vid gården Laholm, mansio Laghæholm (KVJ, bd I, s. 36f, *180f).
- Svend Aakjærs kommentarer i KVJ, del I, s. 21, 161, 246.
- Andrén 1983 s. 34-37.
- Se exempelvis Andersson 1974 s. 128-147.
- Diplomatarium danicum, 2 rk, 11 bd, nr 76.
- Förutom kommande publikation av författaren, Ingeman 1990 s. 104-130. De viktigaste arkivaliska källorna återfinns i se DRA, Lensregnskaber, Sølvesborg len, Jordebog 1615/16 och Regnskaber 1604-46 (DRA); Registratur 108 A, Pk. 69, læg 2/ny pk. 36, Regnskab for Åhus slot 1532-33.e (DRA).
- DRA, Lunde ærkebisp og kapitel, nr 92: (två brev) efter 3 augusti 1529.
- Dokumentet omnämns av hembygdsforskaren Emil Petersen i boken Från gångna tiders Blekinge, men har ej tidigare blivit publicerade eller ägnats någon särskild studie. Handlingarna innehåller de äldsta kända beläggen för flera ortnamn i Blekinge.
- Bröderna Arvid och Gert Jenssen Ulfstand var förlånade med Villands härad från 1528 till 1540. De övertog det efter brodern Birger som innehade länet 1523-28. Längre tillbaka, mellan 1510-23, hade fadern Jens Holgersen Ulfstand innehaft länet (Erslev 1879 s. 8).
- Jacob (Joakim) Trolle (f. 1476, d. 1546) son till Arvid Trolle och Beate Ivarsdotter Tott. Jakob Trolles gods i Blekinge och Skåne bör i stora delar återgå på hans modersarv (Sjögren 1944 s. 126ff, 267).
- Axel Eriksen Ugerup (känd 1521, död 1541), riddare och riksråd, var förlånad med kronolänet Sølvesborg från 1526 till hans död 1540 (Erslev 1879 s. 12). Susekull tillhörde av allt att döma hans privata gods.
- Johannesson 1947 s. 3ff, 23-61, 75.
- Jørgensen 1940 s. 240, 514f.
- Dekanerna i Lunds stift har vid "specialmandat" tillvaratagit ärkesätets intresse. De har fungerat som ett led mellan ärkebiskop och lokala präster och allmogen (Dahlerup 1963 s. 63-66).
- DRA, Lunde ærkebisp og kapitel, nr 92: tisdag 9 november 1529.
- Jørgensen 1940 s. 245.
- De berörda personerna i Asarums socken brukade hemman som låg väster om Mörrumsån, med undantag av Susekull.
- Jørgensen 1940 s. 244f.
- DRA, Lunde ærkebisp og kapitel, nr 92: söndag 16 januari 1530.
- Det står klart genom bevarade register av nu förlorade brev att de uttryckligen blivit kallade till mötet genom "steffning" vid sockenstämmor i Asarum, Mörrum och i Jämshög (ÆDA 4, s. 348, brev 5-7).

30. ÆDA 4, s. 348, brev 4.
31. Mourids Jepsen var broder till Aage Jepsen. Henrik Aage- sen var kusin till Aage Jepsen. Henriks dotter Johanne var i sin tur gift med Axel Brahes bror Aage Brahe till Sirekö- pinge (död 1525). Vidare stod Aage Jepsen i ett vänskapligt förhållande till Holger och Truid Gregersen Ulfstand. I hans testamente föreskrevs att penninggåvor skulle utgå till dem båda (Johannesson 1947 s. 23f).
32. DRA, Lunde ærkebisp og kapitel, nr 92: tisdag 3 maj 1530.
33. Det bör noteras att i riksrådets dombrev omtalas vålds- verkarna som "nogle bønder aff bleginge oc lyster" (DRA, Lunde ærkebisp og kapitel, nr 92: tisdag 3 maj 1530). Den- na skrivning borde, i strikt mening, utesluta bönderna från Jämshögs socken, eftersom socknen (och de berörda går- darna så vitt vi känner till) tillhörde Villands härad i Skåne. Dombrevet skrivet på Malmö rådhus och kung Fredrik I: s stadfästelsebrev kom emellertid också att läsas upp vid Villands häradsting samma år.
34. Den 3 juni utställer kungen, som befinner sig på slottet Gottorp, ett stadfästelsebrev på samma dom från Malmö rådhus (DRA, Lunde ærkebisp og kapitel, nr 92: fredag 3 juni 1530). Den omständigheten att bönderna i Villands härad inte omnämns explicit i brevet är troligen en följd av att de, enligt min tolkning av förloppet, redan har dömts fredlösa av landstinget i Skåne.
35. Beloppet "tre mark" förbinds i danska medeltida lagtexter med vägran att stå till svars inför tinget (Fenger 1985). I Skånelagen heter det att efter ett tredje ting skall den instämde ge en bot av tre mark till kändaren och tre mark till kungen (§ 73, jfr även § 14). Det förekommer också i samband med svaranden deltagit i stöld eller härverk, där det heter att tre mark skall gå till kungen och tre mark till "fränderna" (Skånelagen § 85, 87). I det specifika fall som här diskuteras finner man att bönderna kan ha gjort sig skyldiga till "härverk" (jfr skrivningen "y flock oc følge"). Det är säkert att de gjort sig skyldiga till att vara överhö- riga stämningarna till tinget.
36. Kommentar av Svend Aakjær i KVJ, bd 1, s. 243.
37. Den 26 juni 1530 tillkännages rättartingets domslut, att bönderna ska göra bot, på sockentingen i Mörrum och av borgmästaren i Elleholm (DRA, Lunde ærkebisp og ka- pitel, nr 92: (två brev) söndag 26 juni 1530). Efter denna tidpunkt har även kungens stadfästelsebrev på rättarting- ets dom nått fram till ärkeelectus utsände Oluf Jepsen, som låter läsa upp de båda breven på Villands häradsting den 5 juli, vid Listers häradsting den 9 juli, och vid Mör- rums sockenstämma den 10 juli (DRA, Lunde ærkebisp og kapitel, nr 92: tisdag 5 juli 1530; lördag 9 juli 1530 och söndag 10 juli 1530). Det finns inga uppgifter, som tidigare omtalats, om att Blekinge landsting tidigare har befattat sig med ärendet, men vid Blekinge landsting i Hjorts- berga den 9 augusti uppläses breven från rättartinget och kungen. De uppläses en andra gång på landstinget den 15 oktober och en tredje gång den 29 november (DRA, Lunde ærkebisp og kapitel, nr 92: lördag 15 oktober 1530 och tisdag 29 november 1530). Och med detta brev får vi de sista uppgifterna om ärkeelectus process mot bönderna i Lister och Blekinge.
38. DRA, Lunde ærkebisp og kapitel, nr 92: tisdag 9 augusti 1530.
39. Laxfisket under början av 1900-talet har beskrivits av A. Wifstrand i "Om tiderna för laxfisket i Mörrum" i Ble- kingebygder 1923 och av Barbro Lidström i artikeln "Om laxfiske i Mörrumsån. En etnologisk undersökning från 1936" i Blekingeboken 1979. I den senare finns en kort beskrivning av det då sedan en tid nedlagda fisket vid grindarna.
40. Wickenberg 1773-75, Appendix 7.
41. Wickenberg 1773-75, Appendix 6. Jfr också Mützells beskrivning från 1748 där det också heter att det öster om Grinnaholmen fanns ett laxkar kallat Capadosia. Det märkliga namnet Capadosia torde återgå på ett landom- råde Cappadocia i nuvarande Turkiet, vilket omnämns i Bibeln (se Apostlagärningarna kapitel 2 och Petrus, kapitel 1).
42. Wickenberg 1773-75, s. 26.
43. Wickenberg 1773-75 s. 31.
44. Myer 1959; Stoklund 1959. Jfr Skånelagens skrivning (§212): "Fiskegårdar må man ej bygga längre ut än till mittströms, om man icke fått fäste för fiskegård på andra sidan gent emot" (tolkning enligt Holmbäck och Wessén, se också Skånelagens Tillägg §VII).
45. Danske domme, del I, nr 52.
46. Diplomatarium Danicum 2:5 nr 250.
47. Wickenberg 1773-75, se Beskrivning av karta.
48. Sjöborg 1792 s. 226.
49. Wickenberg 1773-75 s. 71. Enligt hembygdsforskaren Emil Petersson framkom kraven på att kungsådran skulle hållas öppen, efter att denna avstängdes under 1750-talet (1955 s. 165f). Att motionen till riksdagen skulle vara en reaktion på en nyligen timat spärrande av kungsådran, verkar min- dre troligt.
50. Wickenberg 1773-75, Appendix 4.
51. Wickenberg 1773-75, Appendix 5.
52. Wickenberg 1773-75, Appendix 2.
53. Wickenberg 1773-75 s. 27ff. En indikation på att laxfisket blir rikare norr om grindarna, efter kungsådrans öppnan- de, är de resolutioner eller "utslag" som återges i Beskrif- ning öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge (1800) av Jöran Johan Öller, där det heter: "Fyra heman af denna Sochnen [dvs. Jämshög] äga Laxfiske i Mörrums Å; nemligen Hal- landsboda, Härnäs, Ebbemåla och Åmma, af hwilka dock de 2:ne förstnämnde heman hafwa bästa Fisket, de 2:ne sednare, såsom belägne längre up wid strömmen, mycket sämre. Enligt Landshöfdinge Embetets i Carlscrona, gifne Resolution, af den 20 junii 1757, samt Kongl Götha Hof- Rätts därpå grundade Utslag, af den 4 december 1769, betala dessa fyra gårdar Laxtionde till Pastor här i För- samligen, nemligen: Hallandsboda 3 st Laxar, Härnäs 2, Ebbemåla 2, och Åmma 2 dito. Denna rättighet är ytter- ligare genom Kongl. Majestäts Nådigste Rescript til Dess Kammar-Collegium, af den 14 Junii Allernådigst gillad och fastställd" (Öller 1800 s. 42). Det ligger nära till hands att se regleringen av gårdarnas laxtionde år 1757, som ett ut- slag av laxfiskena tillhörande dessa heman blivit så rikt att det ansetts som en beskattningsbar resurs.
54. Handlingarna är från samma år och osignerade, och har karaktär av promemorior. DRA, Lunde ærkebisp og ka- pitel, nr 92: (två brev) tisdag 3 augusti 1530.
55. Larsson 1964.
56. Larsson 1964. Jfr Christiern II:s arkiv, bd 3, s. 1292ff.
57. Christiern II:s arkiv, bd 3, s. 1292f.
58. Cederholm 2007 s. 101, 161.
59. Johannesson 1947 s. 38; Larsson 1964 s. 247.
60. I samband med återställandet av Skjern å på Jylland kun- de arkeologerna år 1999 dokumentera resterna efter en

medeltida bro och laxfiskegård. Rester efter den senare anläggningen bestod bl.a av en typ av träverk som måste ha varit snarlika de grindar eller flak som har använts i Mörrumsån (Jørgensen & Egeberg 2001).

61. Jfr Cederholm 2007 s. 456ff.

62. Jfr här Lensregskaber, Sølvborg len, Regnskaber 1604–46 (DRA). Se författarens kommande utförligare publikation om laxfisket i Mörrumsån.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Lantmäteristyrelsens arkiv (Gävle)

Mörrums by, Mörrums sn, 1734 Geometrisk avmätning, Zakarias Almgren I, 25–28:1

Rigsarkivet i Köpenhamn (DRA)

Lunde ærkebisp og kapitel

92. *Handlingar om ödeläggelse av ärkeelectus laxgård i Mörrum*

Registratur 108 A

Gl. Pk. 69, læg 2/ny pk. 36. *Regnskab for Åhus slot 1532–33.e*

Lensregnskaber

Sølvborg len, Jordebog 1615/16.

Sølvborg len, Regnskaber 1604–46

Landsarkivet i Lund (LAL)

Skånska generalguvernementskontorets och landbokhålleriets arkiv

GlIIIa: 39. *Jordebok över Listers och Medelstads härad, efter jordrevning 1673 enligt 1671 års instruktion.*

Tryckta källor

Christiern II:s arkiv I. *Handlingar rörande Severin Norby* (utg. av N. J. Ekdahl). Stockholm 1835–36.

Danske domme 1375–1662. De private domssamlinger, del 1–8. (utg. Erik Reitzel-Nielsen, Erik & Ole Fenger) København 1978–1987.

De ældste danske Archivregistraturer I–IV. København 1854–1910.

Diplomatarium diocesis Lundensis. Lunds ärkestifts urkundsbok I–VI (utgiven av Lauritz Weibull) Lund 1900–39.

Diplomatarium Danicum, Rk 1ff. København 1938ff.

Kong Valdemars Jordebog I–III (utgiven av Svend Aakjær) København 1926–45.

Lunds stifts landebok I–III (utgiven av K. G. Ljunggren & Bertil Ejder) Skånsk senmedeltid och renässans 4–6. Lund 1950–65.

Skånelagen och Gutalagen i serien *Svenska landskapslagar* (tolkade och förklarade av Åke Holmbäck & Elias Wessén, översatt av Ebbe Kock) Stockholm 1943.

Litteratur

Andersson, Karl Andreas 1942: *Fiskar och fiske i Norden*, bd 1–2 (Red. K. A. Andersson). Stockholm.

Andersson, Thorsten 1968: *Svenska häradsnamn*. Nomina Germanica 14. Lund.

Andersson, Ingvar 1974: *Skånes historia. Senmedeltiden*.

Stockholm.

Andrén, Anders 1983: Städer och kungamakt – en studie i Danmarks politiska geografi före 1230. *Scandia*, bd 49:1, 1983. Lund.

Cederholm, Mathias 2007: *De värjde sin rätt. Senmedeltida bondemotstånd i Skåne och Småland*. Studia Historica Lundensia 14. Lund.

Dahlerup, Troels 1963: *Studier i senmiddelalderlig dansk Kirkeorganisation*. Kirkehistoriske studier, 2 Rk, nr 18. København.

Ejder, Bertil 1979: *Ryd och rud*. Skrifter utgivna genom Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 2. Lund.

Erslev, Kristian 1879: *Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede (1515–1596)*. København.

Fenger, Ole 1985: *Tremarksmanden. Festskrift til Troels Dahlerup på 60-årsdagen den 3. December 1985*. Arusia – Historiske Skrifter V. Århus.

Ingesman, Per 1990: *Ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen*. Skånsk senmedeltid och renässans 12. Lund.

Johannesson, Gösta 1947: *Den skånska kyrkan och reformationen*. Skånsk senmedeltid och renässans 1. Skiftserie utgiven av Vetenskaps-societeten i Lund. Lund/Köpenhamn.

Jørgensen, Mogens Schou & Egeberg, Torben 2001: På tvärs af Skjern å-dalen. *Nationalmuseets arbejdsmark 2001*. København.

Jørgensen, Poul Johs. 1940: *Dansk retshistorie. Retskildernes og forfatningsrettens historie indtil sidste halvdel af det 17. aarhundrede*. København.

Larsson, Lars J. 1964: Sören Norbys skånska uppror. *Scandia*, Bd 30, Årg. 1964, Hft 2. Lund.

Lidström, Barbro 1979: Om laxfiske i Mörrumsån. En etnologisk undersökning från 1936. *Blekingeboken*, Årg. 57, 1979. Karlskrona.

Meyer, Poul 1959: *Fiskeret. Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, bd 4 (Red. Granlund, John). Malmö.

Mützell, Petrus 1748: *Dissertatio gradualis, Blekingiae partem specialem adumbrans de Listria... praeside Sven Bring... publice ventilandam sistit Petrus Mützell*. Londini Gotthorum.

Nilsson, Björn 2003: *Tingens och tankarnas landskap. Försök i naturumgängets arkeologi med exempel ur Blekinges och Smålands förflutna*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No 44. Lund.

Petersen, Emil 1952–55: *Från gångna tiders Blekinge*, del I–II. Karlskrona.

Sirelius, U. T. 1906: *Über die Sperrfischerie bei den Finnisch-Ugrischen Völkern*. Helsingfors.

Sjöborg, Nils Henrik 1792: *Blekinges historia och beskrifning* (1968 års utgåva av Rosencrantz, T). Malmö.

Sjögren, Paul 1944: *Släkten Trolles historia intill år 1505*. Uppsala.

Skyum-Nielsen, Niels 1952: De äldste privilegier for klostret i Vä. Et nyfund. *Scandia*, bd XXI, årg. 1951–52, hft 1. Lund.

- Stoklund, Bjarne 1959: Fiskeverke. *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, bd 4 (Red. Granlund, John). Malmö.
- Styffe, Carl Gustaf 1880: *Skandinavien under unionstiden. Ett bidrag till den historiska geografien*. 2:a upplagan, översedd och tillökt. Stockholm.
- Wickenberg, Gabriel 1773-75: *Beskrifning af Mörrums ström och Elleholms å*. Utgiven av Mörrums hembygds- och fornminnesförening 1995. Mörrum.
- Wifstrand, A 1923: Om tiderna för laxfisket i Mörrum. *Blekingebygder* 1923.
- Vogt, Susanne 2005: Gert Jensen Ulfstand til Bønnet og Legeveds jordebogs-regnskab 1551 og 1559-60. Et sjældent ek-

- sempel på adelig egnsudvikling i Mörrums sogn i Blekinge. *Sydsvenska ortnamnsällskapets årsskrift* 2005. Lund.
- Öller, Jöran Johan 1800 (nytryck 1996): *Beskrifning öfver Jemshögs Sochn i Blekinge*. Wexiö (Jämshög/Olofström).

Förkortningar

DDL	Diplomatarium diocesis Lundensis
DRA	Rigsarkivet, Köpenhamn
KVJ	Kong Valdemars Jordebog
ÆDA	De ældste danske Archivregistraturer

Sabotage at the Lund Archdiocesan salmon fishery on the Mörrum River in 1529

by Mattias Karlsson

Summary

A salmon fishery known as “the Gates”, in the Mörrum River in the then Danish province of Denmark, was sabotaged in 1529, allegedly by 12 peasants whose homesteads were located north of the village of Mörrum. The salmon fishery belonged to the Archdiocese of Lund. The present article describes the judicial sequel, the background and terms of the salmon fishery and reasons which the peasants may have had for acting as they did. It is hard to single out a particular motive for their action and its timing. The author suggests that there may have been a number of contributory causes, important among them perhaps being a longstanding disagreement over the fishery and its methods. In the mid-18th century there were a number of different views concerning the *kungs-*

ådra (literally, “artery royal”) of the Mörrum River, meaning a part of flowing water which is kept free from any obstructions to navigation or the migration of fish. People fishing the river in the mid-18th century wanted to be able to block the river completely, including this central fairway, so as to improve their catches, whereas people living upstream demanded that the river be kept open. The authorities eventually decided in favour of the latter. This matter of the central fairway may also have been a source of disagreement in medieval times and in or around 1529. The peasants’ action may coincide with a minor change in fishing methods or may have been prompted by what they considered to be an auspicious political moment, in which case they were mistaken.

Keywords:

Blekinge, 16th century, Mörrum River, Salmon fishing, Fishing techniques, Resource conflicts, Church, Crown, Peasants.